

Andreas Vesalius and the „Fabrica” in the Age of Printing. Art, Anatomy, and Printing in the Italian Renaissance, ed. Rinaldo Fernando Canalis, Massimo Ciavolella, Turnhout 2018, Brepols (Cursor Mundi, vol. 33), ss. XXIV, 332

Omawiana książka jest pokłosiem jubileuszowej konferencji zorganizowanej w lutym 2015 r. w Los Angeles przez Center for Medieval and Renaissance Studies na Uniwersytecie Kalifornijskim (UCLA) oraz dział zbiorów specjalnych tamtejszej biblioteki uniwersyteckiej. Pięćsetne rocznice śmierci weneckiego drukarza Alda Manuzia i narodzin pochodzącego z Flandrii uczonego Andreego Vesaliusa uczczono wydarzeniem naukowym pod kompromisowym tytułem *The Illustrated Body. Printing, Anatomy and Art in the Renaissance*. Publikację pokonferencyjną firmuje dwóch naukowców związanych z UCLA, ale reprezentujących odmienne dziedziny mieszczące się w tematyce obrad: Rinaldo F. Canalis, emerytowany profesor specjalizujący się w otolaryngologii, oraz Massimo Ciavolella, nowożytnik i wykładowca literatury porównawczej. Koncepcja, by siły połączyli przedstawiciele nauk humanistycznych oraz medycznych (lecz z historycznym zacięciem) jest tyleż ciekawa, ile ryzykowna. W efekcie wydano tom, którego redaktorzy nie osiągnęli interdyscyplinarnego porozumienia. Niewykluczone, że w trosce o komunikatywność specjalistyczne artykuły z różnych dziedzin (czy to humanistyczne, czy historycznomedyczne) w dużej mierze zatraciły metodologiczną wyrazistość, a zamiast się uzupełniać – powtarzają te same treści, często w nieproporcjonalnie długich dygresjach. Jak wynika z dostępnego w sieci programu obrad, artykuły zamieszczone w publikacji są przeważnie zmodyfikowanymi wersjami referatów. Ostatecznie redaktorzy przesunęli akcenty w podtytule i postanowili położyć większy nacisk na jeden z dwóch jubileuszy, mianowicie zagadnień wokół *De humani corporis fabrica* (1543) Vesaliusa. Echa pierwotnie wskazanej rocznicy Aldusowej są jednak w książce widoczne i nie zawsze wydają się uzasadnione przy zmienionej koncepcji wydanych drukiem materiałów pokonferencyjnych. Choć więc tom jako całość wypada raczej mizernie, a redaktorzy nie postarali się wystarczająco o uspojnienie włączanych doń rozpraw, przynajmniej kilka tekstów podejmuje problemy (a nie raz i przynosi propozycje rozstrzygnięć) godne uwagi.

Pierwszą część („Venice and Venetian Printing”), służącą zarysowaniu poziomu rozwoju kultury umysłowej w Republice Weneckiej około XVI w., otwiera artykuł Kennetha Bartletta („The Culture of Venice in the Age of Vesalius and the Aldine Press”). W ogólnikowym tekście kanadyjski badacz szkicuje na kilkunastu stronach kontekst polityczny, ekonomiczny i kulturowy Wenecji oraz zależnej od niej Terrafermy (głównie wzmiankując Padwę), dopełniając całość dość przypadkowymi uwagami o warsztacie Tycjana, heterodoksyjnych myślicielach i architekturze Palladia jako ucieleśnieniu *pax venetiana*. Dużo więcej przemysłów dostarcza

Angela Nuovo („Aldus Manutius and the World of Venetian Publishing”) interpretująca znane źródła do historii oficyny Alda Manuzia i dziedzictwa weneckiego typografa. Badaczka rozpatruje działalność firmy z trzech perspektyw: wprowadzonych innowacji drukarskich, reakcji konkurencji oraz sieci kontaktów właściciela. Z nich najciekawsza jest ostatnia, oparta na zapisach testamentowych Manuzia. Wynika z nich, że powiązania zainicjowane poprzez relacje z kumami (*compadres*, czyli mężczyznami wybranymi na ojców chrzestnych dzieci drukarza) znalazły kontynuację także w kontaktach handlowych dziedziców oficyny. Część tę zamyka przekrojowy szkic historyczno-bibliograficzny Lorenza Perillego („Aldus Manutius’ Unfulfilled Dream. Galen’s Journey from Campo Sant’Agostino to Western Culture”) traktujący o recepcji teorii Galena od czasów starożytnych po nowożytność. Nieco miejsca poświęcono nowożytnym przekładom łacińskim Galena i towarzyszącym im przedsięwzięciom wydawniczym (zwłaszcza w Wenecji i Bazylei), ale całość bazuje na wiedzy encyklopedycznej i nie przedstawia żadnych nowych ustaleń.

Druza część („Paduan Anatomy and the *Fabrica*”) mieści rozprawy poświęcone studiom anatomicznym prowadzonym w nowożytnej Padwie. Wprowadzający artykuł Andrew Cunninghama („Fair Padua« as a Centre of Renaissance Anatomy”) ma ogólny charakter, ale całkiem zwięźle i trafnie rekapitułuje kluczowe zagadnienia. Badacz przedstawia zmiany, jakie między XV a XVII w. zaszły w praktyce spektakli anatomicznych. Węzłowym punktem owych przemian była oczywiście działalność Vesaliusa, który dokonując publicznych sekcji zwłok, najpewniej nie był już wspierany ani przez lektora czytającego opis odsłanianych organów, ani przez prezentującą je osobę ze wskaźnikiem (jak przyjęto czynić od XV stulecia), a przeprowadzał je samodzielnie, czytając z ciała niby z księgi. Cunningham zwraca też uwagę na uwarunkowania badań anatomicznych związane z umiejscowieniem spektakli anatomicznych (w czasach Vesaliusa Padwa nie posiadała jeszcze stałego amfiteatru przeznaczanego na ten cel) oraz sposobami utrwalania uzyskanej wiedzy anatomicznej na nośnikach wielokrotnego użytku: wypreparowanych szkieletach czy charakterystycznych dla Padwy blatach z wykreślonymi mapami układów „wilgotnych” (m.in. krwionośnego, limfatycznego, nerwowego). Nośnikom informacji anatomicznej, a mianowicie rycinom ilustrującym rozprawy Vesaliusa, poświęcony jest także artykuł Monique Kornell („Jan Steven Van Calcar, c. 1515–c. 1546, Vesalius’s Illustrator”). Celem Badaczki była kontekstualizacja czynionych przez Giorgia Vasarięgo w *Żywotach* wzmianek o rytowniku i jego współpracy z anatomem. Obecność obu w historiografii artystycznej ma przy tym ujawnić doniosłość roli, jaką ich kooperacja odegrała dla rozwoju ilustracji medycznej we wczesnej nowożytności. Ostatni z artykułów tej części („Vesalius’s Methods in the Production of the *Fabrica* with Emphasis on the Neuroanatomy Chapters”) przygotowany został przez Rinalda F. Canalisa, jednego ze współredaktorów publikacji. Na przykładzie opisów układu nerwowego w dziele *De fabrica* Autor

pragnął uzyskać wgląd w metody pracy nowożytnego anatoma. Obrona przez Vesaliusa metoda sekcji głowy zrekonstruowana została na podstawie ilustracji ukazujących sekwencyjne odsłanianie kolejnych warstw ułożonego w tej samej pozycji organu od czubka po coraz bliższe szyi partie. Obserwacja ta pozwala wytłumaczyć innowacyjność, szczegółowość i dokładność przygotowanych ilustracji przy jednocześnie – co wydawało się wcześniej trudne do zrozumienia – miejscami nieprzystających i niejasnych opisach, ściśle zależnych od Galena oraz nowożytnych poprzedników, Niccola Massy oraz Alessandra Achilliniego.

Część trzecia tomu („Anatomy after the *Fabrica*: Padua and Beyond”) ma charakter recepcyjny i mierzy się z różnymi zmianami, jakie zaszły w dziedzinie anatomii po publikacji Vesaliusa z 1543 r. Kolejny artykuł Rinalda F. Canalisa („Gabrielle Falloppia: Vesalius’s Admirer and First Critic”) wbrew tytułowi nie zawiera zbyt wiele informacji o stosunku przywołanego anatoma, który objął katedrę chirurgii na uniwersytecie w Padwie kilka lat po odejściu Vesaliusa na dwór cesarski, do ustaleń poprzednika. Canalis, podobnie jak w poprzednim tekście o Vesaliusie, omawia ustalenia Falloppii z dziedziny neuroanatomii, wskazując na nowatorskie wskazówki w zakresie opisu nerwów czaszkowych, w szczególności w zakresie budowy ucha i jego połączeń nerwowych. Z niezrozumiałych względów większość artykułu stanowią jednak uwagi biograficzne: jakkolwiek ciekawe, nie są powiązane z zapowiadzianym tematem rozprawy ani historią medycyny, zwłaszcza że wieńczy je banalna konkluzja o skomplikowanej osobowości anatoma, który pozostał „człowiekiem swoich czasów”. W aneksie do tekstu załączono również angielski, trzystronicowy przekład fragmentu *Observationes anatomicae* (1559), dotyczącego budowy kanału słuchowego. Raffaele De Caro w następnym artykule – „Anatomy in Colour: Girolamo Fabrici d’Acquapendente (c. 1537–1619)” – omawia pobieżnie dzieje nowożytnej ilustracji anatomicznej do czasów tytułowego Fabriciego, następcy Falloppii na stanowisku padewskiego wykładowcy chirurgii (od 1565). Autor wskazuje, że kolorowanie ilustracji anatomicznych nie było rzadkością, jednak to Fabrici miał jako pierwszy zastosować kolor, by zwiększyć potencjał poznawczy i dydaktyczny ilustracji, przykładając – w przeciwieństwie do poprzedników – dużą wagę to wiernego odwzorowania prezentowanych organów. Nie wykluczało to jednak zastosowania czarno-białych rycin jako bardziej przejrzystych schematów opisujących strukturę organów. Podobnie jak Canalis w dwu poprzednich rozprawach, De Caro również operuje głównie na przykładach neuroanatomicznych. Bodaj najwięcej nowych ustaleń przynosi tekst Mellissy Lo, zgłębiający recepcję Vesaliusa w szesnastowiecznej Anglii („Cut, Copy, and English Anatomy. Thomas Geminus and the Reordering of Vesalius’s Canonical Body”). Materiał badawczy stanowią trzy wydania *Compendiosa anatomice totius delineatio* (1545, 1553, 1559) Thomasa Geminusa, który przygotował publikację opartą na skopiowanych z *De fabrica* Vesaliusa kompozycjach. Badaczka omawia zmiany, jakie wprowadzono na

rycinach w stosunku do pierwowzorów, a także interpretuje je przy uwzględnieniu politycznych, naukowych i kulturowych wymagań angielskiego rynku książki, dzięki czemu powstało studium pozwalające prześledzić migrację wzorów graficznych do nowego środowiska oraz ich rekontekstualizację. Ważnym elementem kreowania nowych znaczeń było zaprojektowanie na potrzeby publikacji karty tytułowej z bogatą ikonografią modulującą sens całej publikacji. W podsumowaniu Autorka stara się także pokazać adaptację wprowadzonych w ten sposób do angielskiej kultury wizualnej wzorów z Vesaliusa i ich dalsze przetworzenia w XVI stuleciu.

Koncepcja czwartej części („A Twenty-First-Century Perspective”) rodzi sporo pytań, a wątpliwości budzi zasadność drukowania umieszczonych tam tekstów. Artykuł Hélène Cazes („Vesal, »for What He Represents«. Vesaliana in William Osler’s Collections”) traktuje o praktyce gromadzenia zbiorów lekarza i kolekcjonera Williama Oslera, którego dary stanowią trzon dzisiejszej Biblioteki Historii Medycyny na Uniwersytecie McGill w Montrealu. Autorka, choć wikłając się w liczne zbędne dygresje, przekonująco pokazuje estymę, jaką kolekcjoner darzył dzieło Vesaliusa, uznając je za symboliczny fundament gromadzonej biblioteki. W tym sensie to użyteczne studium kolekcjonerstwa w Ameryce Północnej przełomu XIX i XX w. Z kolei tekst Victorii Steele („Habent Sua Fata Libelli. The Ahmanson-Murphy Aldine Collection at UCLA”) ma charakter raczej publicystyczny i przedstawia historię budowania subkolekcji aldyn (od lat sześćdziesiątych XX w.) w ramach struktur Charles E. Young Library na Uniwersytecie Kalifornijskim. Ostatni z artykułów, pióra Christine D. Young („Illuminating the Science of Life”) to powierzchowna rozprawka o typach wizualizacji informacji anatomicznych do celów naukowych od XV do XXI w.

Jak wiele tomów pokonferencyjnych (do tego jeszcze podbudowanych jubileuszowymi okolicznościami), omawiana praca składa się tak ze studiów będących efektem wieloletnich zainteresowań badaczek i badaczy, jak i przyczynków powstałych na tę konkretną okazję. Tom do pewnego stopnia daje panoramiczne spojrzenie na Vesaliusa i jego czasy. Intencja redaktorów, by uchwycić zmiany w historii medycyny zaistniałe dzięki padewskiemu anatomowi pozostaje czytelna. Nie usprawiedliwia ona jednak rażącej obojętności na wielokrotne powtarzanie w poszczególnych tekstach tych samych encyklopedycznych faktów i nierелеwantne czy banalne dygresje działające na niekorzyść spójności tak samych artykułów, jak i całej publikacji. Z tego względu wartościowe rozpoznania historyków medycyny (Canalis, De Caro), zawierające wiele specjalistycznych spostrzeżeń, giną w faktograficznych komunałach czy próbach naiwnego psychologizowania. Szczęśliwie kilka tekstów (Nuovo, Cunningham, Lo) prezentuje – przynajmniej ze względu na sposób ujęcia tematu – pewne mniej oczywiste prawdy, a rozprawy te trafnie odsłaniają złożoną problematykę obiegu dawnej informacji, w tym rozstrzygnięć naukowych, oraz opisują szczególnie adekwatne w odniesieniu do Vesaliusa zagadnienie utrwalania wiedzy w różnych mediach, których

komunikatywność i użyteczność były w XVI stuleciu – także przez padewskiego anatoma – poddawane próbie i poszerzane.

Warto przy okazji niniejszego omówienia wspomnieć na marginesie o jeszcze jednej publikacji wydanej w tym samym czasie, co recenzowany tom. Dániel Margócsy, Mark Somos i Stephen N. Joffe przygotowali imponujący katalog egzemplarzy *De fabrica* Vesaliusa, poprzedzony obszernym studium przybliżającym różnego rodzaju ingerencje czytelnicze, rękopiśmienne adnotacje do tekstu i ilustracji pochodzące z epoki nowożytnej. Książka *The „Fabrica” of Andreas Vesalius. A Worldwide Descriptive Census, Ownership, and Annotations of the 1543 and 1555 Editions* (Leiden 2018) wydana została jako tom 28 serii „Medieval and Early Modern Philosophy and Science”. Katalog uwzględnia egzemplarze pochodzące przede wszystkim z bibliotek europejskich, ale także głównych księżnic spoza kontynentu, które posiadają zbiory starych druków z Europy. W katalogu uwzględniono opisy fizyczne egzemplarzy i opraw, informacje proveniencyjne, dość dokładne charakterystyki zapisków (często zawierające konkretne notatki rękopiśmienne z danego egzemplarza, obrazujące różne strategie czytelnicze) oraz – w części zarejestrowanych przypadków – osobno potraktowano ślady zabiegów cenzorskich. We wstępie do katalogu zamieszczono syntetycznie spostrzeżenia podsumowujące ogrom uwzględnionego materiału, służące m.in. omówieniu dominujących praktyk czytelniczych zaobserwowanych dzięki analizie egzemplarzy *De fabrica*.

Gdy mowa o recepcji Vesaliusa, tak w epoce nowożytnej, jak i później, druga z omówionych wyżej publikacji daje obraz znacznie bardziej konkretny, pogłębiony i zniuansowany. Choć jest oczywiście wyłącznie monograficznym ujęciem problemu z perspektywy historii książki i czytelnictwa, ukazuje bogaty i szerszy ogląd oraz wyniki badań opartych na przestudiowaniu licznych zachowanych egzemplarzy. Tym gorzej w jej świetle wypada recenzowany tom pod redakcją Rinalda F. Canalisa i Massima Ciavolelli. Ma on charakter zbioru przypadkowego, nieprzemyślanego jako całość, a liczne teksty zawierające uwagi banalne i powierzchowne przysłaniają wartość pojedynczych studiów istotnie pogłębiających stan badań nad rolą Vesaliusa i jego recepcją.

Wojciech Kordyżon
Uniwersytet Warszawski